

Hasdeu

O nevestă Româncă

Inv. A. 32.502

O NEVĚSTĂ ROMÂNCA

ÎN TRAIUL PĂMÎNTEȘC ȘI 'N VIĚTA DUPĂ MÔRTE

O CONFERENȚĂ ACADEMICĂ

ȘI

MAI MULTE ȘEDINTE EXTRA-ACADEMICE

DE

B. PETRICEÎCU-HASDEU

De-atunci o duc ca și 'nainte:
Privesc ce unii dreg,
Ascult ce alții spun,
Urġsc pe cei creduți cu minte,
Și nu pot să 'nteleg
Cum n'am ajuns nebul! . .

DONAȚIUNEA
DR. DINU BRĂȚIANU

BUCUREȘCI

Edițura Librăriei SOCECU & Co., Calea Victoriei, 21

1903

27401

1953

BUCURESTI
Colec. 58537 VARIA
Inv. nr. 57401

PC 189/02

1956

B.C.U. Bucuresti

C57401

Inchin în aducere a-minte

Domnişoarei LUCIA LAURIAN,
fiica marelui Laurian şi amica fiicei mele,

ea care s'a grăbit a'mi scrie din Paris la înmormântarea
nevestei mele: „Regret că nu sînt în ţeră ca să depun o
„corónă pe mormîntul aceleia care a fost aşa de bună cu
mine în diferite circumstanţe ale vieţii“...

B. P. H.

1902

Dóčna JULIA B. P. HĀSDEŮ

Bustul de CAROL STORCK

O nevestă româncă în traful pămîntesc

Citit în Academia Română la 7 Martie 1903

Ar fi nedrept și chiar puțin serios de a dojeni pe cutare sau pe cutare dintre Români că și-a luat o nevestă străină. Iubirea nu judecă, nu cântăresce. Dar totuși e matematicesce sigur că o nevestă franceză, o nevestă germană, italiană, engleză sau din oricare alt nēm, nu pōte face copii curați Români; și nu numai atâta, dar mai cu sēmă : o nevestă străină e peste putință de a întări și a îmboldi patriotismul bărbatului Român ; ba și câtă brumă de simț național îl va fi avēnd dînsul din baștină, acea brumă va scăde, se va spălăci, se va *jumătăți*, căci nu degeaba se țice că bărbatul și nevēsta devin prin căsătorie două *jumătăți*, — o expresiune figurată sau alegorică la început, aprōpe o realitate obiectivă după o îndelungată vieță conjugală. Repet dară încă odată, nu vreaū și nu pot să îm-

pedec pe nimenea de a'și lua neveste continentale, insulare sau antipode de ori-ce limbă, dar mă mulțumesc de a constata că numai prin nevestă Româncă s'a păstrat elementul românesc în Macedonia, în Serbia, în Ungaria; numai nevesta Româncă a românizat pe deplin la noi cești de la Dunăre o mulțime de Bulgari și Greci; și eu nutresc o neclintită credință că numai nevesta Româncă ne va scăpa în viitor de acel indiferentism cosmopolit, pe care îl caracterisează Alfred de Musset: «Mă vei întreba, dacă eu îmi iubesc patria «mea. Da; iubesc de asemenea mult Spania și «Turcia; nu urăsc Persia, și cred că Indușii sînt «omeni foarte de trebă, cari beașă întocmai ca și «noi...»

Vous me demanderez si j'aime ma patrie.

Oui — j'aime fort aussi l'Espagne et la Turquie.

Je ne hais pas la Perse, et je crois les Hindous

De très-honnêtes gens qui boivent comme nous...¹⁾

În ori-ce caz, lăsând partizanilor de exogamiă pe Spaniole sau pe Turcoice, — fac aci o rezervă: prin *exogamiă* nu înțeleg pe străinele cele născute în România și crescute printre Români, — în ori-ce caz eu unul am avut o nevestă neaoșă Româncă.

În 1901, când Academia Română mă însărci-

1) La coupe et les lèvres.

nase de a rosti în sînu'î un cuvînt commemora-
 tiv despre mórtea reposatului coleg Urechiă, cū
 am căutat să explic ciudatul fenomen că no' amîn-
 do' ne certam neconținut, dar n'am încetat de a
 sim'ji pururea la o-laltă o imperiósă atrac'ione
 reciprocă. Voi' reproduce în acéstă privin'ă ur-
 mătorul pasagi' din discursul me': «Să fie óre
 «o enigmă psihologică? să fie o tainică fatalitate
 «a sórtei individuale? Nu. Sînt aprópe patru-deci
 «de an' de când e' sînt cásătorit. E' unul n'am
 «avut niciodatá preten'ia de a fi sfint în sensul
 «canónelor sinodale; am fost pécătos, réu, iute;
 «și în curs de aprópe patru-deci de an', nu odatá
 «pe an, une-or' nu odatá pe lună, m'am certat cu
 «nevésta mea; dar o secundá no' nu ne-am gándit
 «la divor'ț, ci ne-am iubit și ne iubim din ce în ce
 «mai mult, amîndo' ajunși bétrân'î. Odatá, în tine-
 «rețe, nevésta mea se plángea unei prietene de
 «pecadilele mele. Prietena a întreat'o: cum dará
 «de' mai iubesc'î? Nevésta mea î-a rěspuns sim-
 «plu: nu-l pot lása, e mare patriot... De aceiași
 «natură, sa' fórte aseménatá, este iubirea între
 «do' adevéra'ți amici. O idee supremă, o idee eternă
 «unesce douě suflete, pe când tot odatá ide' secund-
 «dare și tert'iare le desbiná: le desbiná și — trec»¹⁾.

1) Analele Academiei, seria II, t. XXIV, p. 13; cfr. Papa dela
 Neva, p. 5.

Naționalist din copilărie, cu totuși aș fi putut să mă alunec din când în când în ore-carî concesiuni sau tratative în dauna Românilor, dacă nevasta mea, nevastă Româncă, o adevărată *Moșoacă*, nu mă veghea la orî-ce mișcare, îmbărbătându-mă la luptă, la sacrificiū, la rezistență, la aștarea din ce în ce mai viōe a scînteii naționale. Singurul lucru, pe care ea nu mi-ar fi iertat în veci, era o cugetare anti-românească. Găsi-se-va o nevastă ne-Româncă, o nevestă străină, frumoasă și tineră, care să țină: nu las pe bărbatul meu, orî-câte neajunsuri mi-ar face el mie, nu'l las căci e mare patriot... găsi-se-va ore? Eū nu mă tem a afirma că nu. O nevastă străină pōte să fie un înger de bunătate, de virtute, de tot ce pōte fi mai angelic, dar un înger, care nu e Româncă, Româncă nu se face și să nu i-o cerem.

Mi-a scăpat mai sus cuvîntul «*Moșoacă*». *Moșu*, Românii din munții apuseni ai Transilvaniei, aū fost tot-d'a-una între Ardeleni ceia-ce între noi aū fost în trecut Oltenii, adică Românii cei din munții apuseni ai Ţării Românești: *Moșii* și *Oltenii* sînt elementul românesc cel mai vitez. «O «catenă de munți înalți — țin d. Nicolae Densușianu — cu păduri seculare, cu văi înguste și încinse de amîndouă părțile cu piramide gigantice «de stînci, încungioră de tōte părțile satele româ-

«nesci aşedate în jurul Abrudului, formând aici
«cea mai frumoasă şi cea mai puternică fortăreţă
«naţională din totă Transilvania. De aci erau pri-
«miî căpitanî ai revoluţiunii... 1)». Tipul cel isto-
ric al Moşului sînt Horia şi Avram Iancu. «Moşii
«— ȕic d-nii Frîncu şi Candrea în interesanta lor
«carte — se însufleţesc iute şi aŭ o tîriă de carac-
cter atît de mare, încât dacă 'şî-aŭ propus ceva,
«nu se lasă odată cu capul, chiar de ar trece prin
«sabiă şi foc, pînă ce nu'şî ajung scopul... 2)». O
ne 'nfrîntă putere de voinţă, voinţă şi iarăşi voinţă,
este însuşirea cea de frunte a Moşului. O altă trăsă-
sătură caracteristică a acestor munteni, falnici,
nalji şi subţiri, este ospitalitatea. Pe Moşi 'î-am
studiat eŭ însumî la Roşia-Abrudului, unde sînt
vestitele mine de aur :

Aji fost voi ore la Abrud ?
Acolo 's munţii o comora :
In pîtră dă ciocanul crud,
Mai dă, mai dă a suta ora,
Tot dă sêlbatecul ciocan,
Sburînd scinteî ca din balaur :
Se sparge bietul bolovan,
Ş'atunci din el s'alege aur !... 3).

1) Revoluţiunea lui Horia, p. 81.

2) Moşii, Bucuresci 1888, p. 60.

3) Sarcasm şi ideal, Buc. 1897, p. 177.

Un aur ales dela Abrud a fost pentru mine nevêsta mea, sufletul nevestei mele. Am cunoscut-o la 1863. Ne-am cununat în Bucuresci la 10 Iunie 1865 în bisericuța lui Sf. Ilie din Gorganî.

Intr'una din notițele sale biografice, Arago povesteste despre duiósa Josefină, pe care Gay-Lussac o întîlnise la teșgheaua dintr'un magazin de rufării și care a devenit apoi pentru dînsul prin căsătorie cea mai vrednică soție, cea mai iubitóre tovarășă, un *alter ego* identificat cu sufletul bărbatului. «Frumósă, plină de spirit, strălucitóre în societate — de care însă nu făcea haz —, prin grație «și prin maniere alese, d-na Gay-Lussac în curs «de peste 40 de anî a fost fericirea soțului ei»¹⁾... Eú nu sînt Gay-Lussac, dar Josefina lui a fost pentru dînsul mai puțin decum a fost pentru mine Iulia mea, tot vr'o 40 de anî, prin devotament, prin sacrificie, prin înălțimea caracterului.

Primul an al căsătoriei nóstre ne-a fost unul din anii cei mai sărăcăcioși ai vieții mele. Când ne-am dus la cununiă, Iulia mea nu avea nimic, iar eú aveam în pungă doi poli din cari am plătit și popei. Dar cât am fost de fericiți, cât de plini de credință în ajutorul de Sus! Atunci am publicat eú poezia:

1) Arago, Oeuvres ed. Barral, t. III, p. 60-61.

L A I U L I A

Când ved o flóre
 Lucind la sóre
 Ca o lumină din curcubeu,
 Mă fac o rază
 Ce coloréză
 Flori și mai mândre pe chipul teú!

* * *

Când pe sub séră
 In primă-véră
 Privighetórea cântă cu dor,
 P'ntre suspine
 Gândind la tine,
 Te-aud, iubito, șoptind amor!

* * *

Când luna 'n unde
 Galeș s'ascunde,
 Věrsând în valuri mii de scinteí,
 Eú jur, Iulie,
 Că-í mult mai vie
 Văpaia dulce din ochii teí!

* * *

Când în altare
 Vin cu 'ntristare
 S'ador în pace pe cel de Sus,
 Ved pe icónă
 Sânta Madónă,
 Și bietul cuget la tineí dus!

* * *

Nimic nu'mi place!
 Inima tace,
 Dar mintea 'ntrébă de multe ori:
 Să fii tu ore
 Mai dalbă flóre
 Decât atâtea sublime flori?

* * *

Scînteî plăpânde,
 Steluțe blânde,
 Să nu mai fie ca 'n ochiul teú?
 Să fii tu ore
 Lună și sóre,
 Lună și sóre și Dumneđeú?..

* * *

Suflet, junia
 Și poezia
 Ast-fel se 'nchină la đina lor,
 Pe lingă care
 Totul se pare
 O nópte négră, un negru nor!

* * *

Suflet, junia
 Și poezia
 Din cer în lume când rătăcesc,
 Aduc cu sine
 Forme divine
 Și prin iubire le răspândesc!

* * *

Suflet, junia,
 Și poezia

Sint călătore pe-acest pământ:
 Ori-ce le place,
 Vor să'l îmbrace
 In haina țerii de unde sint!').

Pină la căsătoria mea în 1865, cū am scris câte-va articole de țiare, vr'o câte-va broșure și o colecțiune de documente, iată tot. Eram o noapte despre zori de ȃi, nu încă diminéță; eram o mică parte din *eū* al meū, o parte obosită și desgustată. De atunci încóce, prin nevéstă-mea, de odată eū m'am simțit întreg și luminos. Chiar în anul cununiei eū am publicat cele trei conferințe, cari făcuseră o mare impresiune: *Talmudul ca profesiunea de credință a poporului israelit*; apoi *Trei Ovrei*: jupânul *Shylock al lui Shakespeare*, domnul *Gobseck al lui Balzac*, jupânul *Moise al lui Alexandri*; în fine *Industria națională, industria străină și industria ovréescă față cu principiul concurenței*. In același an a eșit volumul meū: *Ion-vodă cel Cumplit*. In același an iarăș, locuind într'o jumătate de căsuță din Popa-Rusu, am scris cele două piese teatrale: *Domnița Roxanda*, apărută în țiarul «Familia» din Pesta, reprodușă apoi în «Revista-Nouă» sub titlul *Femeea*, și poema dramatică: *Răsvan și Vidra*. Ambele piese reprezentaū

1) *Satyrul*, 1866, No. 10 din 16 Aprile; — cfr. Hasdeū, *Poezii*, Bucurescı, 1873, p. 6.

fie-care câte un deosebit mare caracter femeesc, și ambele au fost închinată nevestei mele.

Marele cugetător englez John Stuart Mill, dedicând o scriere a sa memoriei soției sale, îi dice: «Aceleia care a fost însuflătoare și 'n parte autóre «a tot ce este măi bun în scrierile mele, amicei și «nevetei al cării sublim simț al adevărului și al «dreptului a fost pentru mine cel măi puternic îndemn și a căriia aprobare mi-a fost cea măi de «căpeteniă răsplată»; și apoi Stuart Mill încheiă: «Dacă eu aș fi în stare de a exprima numai jumătate din marile cugetări și mărețele simțiri îngropate cu dînsa, lumea ar culege măi mult rod «decât din tot ce măi pot scrie eu singur, nesugestionat și neajutat de înțelepciunea ei cea a-prope fără sémén¹⁾». «Înțelepciune fără sémén», «unrivalled wisdom», Englesóică pentru Engles, acesta a fost și nevéta mea — Româncă pentru Român. In același mod îi dedicam și eu drama mea *Domnița Roxanda*:

«Scumpei mele soții
«Julia Petriceicu-Hasdeu,
«născută Falics dela Roșia-Abrudului,
«acéstă mică încercare, scrisă din îndemnul
«ei și sub inspirațiunea iubirii sale». ²⁾

1) On liberty, London, 1867.

2) Famliia, 1868. No. 23, p. 267.

1868

Dómna JULIA B. P. HABSDEŮ

In fruntea lui *Răsvan și Vidra*, pe de altă parte,
sună următoarea dedicațiune:

Sofieî mele.

Cumplita sărăciă ș'invidia viclenă
Danțau în jurul meu :
In inimă durere, ș'o lacrimă pe gênă,
Și 'n pept suspinul greu!

* * *

Tu însă, ca o lampă rămasă 'n mîngăere
Când faclele s'au stîns,
Cu-o rață de iubire sorbiai acea durere,
Secai amarul plâns!

* * *

Suspînul, singur numaî, îmi sta mereu în cale :
Oftam făr' să voesc,
Ca umbrele ce 'n fața luminei matinale
De noapte ne-amintesc...

* * *

In orele acelea de sumbră poezie,
Cu-o mână 'n mîna ta,
Am scris acéstă dramă ce 'n viêtă'mi o să fie
Ca flórea «Nu-m'uita»!

* * *

Precum se 'nchégă unda, de vécuri picurată
Pe-o stîncă ne'ncetat,
Așa oftarea'mi lungă aiceî închegată :
Suspîn cristalizat!

* * *

Mânia mizantropă a omului în gónă,
 Sarcasmul infernal,
 Le veđi în astă carte, înfipte 'ntr'o iconă
 Cu virful de pumnal!...

* * *

Și cui să 'nchin eú óre, când timpul se resbună,
 Echoul amorțit
 Al unor viscolí care, cu tine împreună,
 Atuncea í-am simțit ?

* * *

O! tu, ce chiar suspinul îl împărțiaí cu mine,
 Făcendu'l mai ușor :
 Tăiaí oftarea 'ntrégă în două mici suspine,
 Unite prin amor!...

În adevăr, eú puteam lucra atunci, puteam căci Iulia mea nu numai mă mângâia la muncă, dar îmi făcea nesimțite nevoile: ea singură târ-guind în piață, ea singură fierbând bucate, ea singură croind și dregând rufele și hainele, ea singură potrivind ca să nu ne lipsescă banul; ba încă, din acel ban ea isbutia să pună ceva la o parte, ca să ajute pe alți mai săraci, — ea, o femeie evangelică, un chip de Marta, nici odată vanitate, nicăiri lux și petreceri!

Așa a fost pînă la anul 1869, când ni s'a născut o fiică numită tot Iulia, acea «Lilică» a noastră, despre care marele poet francez Sully Prudhomme

a scris la 1889: «D-șóra Hasdeu în Franța a făcut «României cea mai mare onóre. Talentul ei se pôte «alătura cu cea mai alésă flóre, a căreia îmbobocire a fost svăpăiat întreruptă, dar în care botanistul recunósce tóte caracterele celei mai rare «varietăți»¹⁾... De atunci încóce, în curs de opt-spre-đece ani, nevésta mea, provedința familiei, s'a făcut treptat doică, dădacă, pedagogă, colegă de studiū, și 'n fine «garde-malade» pururea neadormită, pururea admirabilă prin energiă și abnegațiune. In curs de opt-spre-đece ani, Lilica n'a făcut un pas fără mumă-sa: în țeră și în străinătate, a-casă și 'n călătoriă, la Sf. Sava în Bucuresci și la Sorbonna în Paris, pretutindenă, pretutindenă nedespărțite. Apoi dispărênd Lilica, rămași noi fără dînsa pe pămînt, amîndoi mai trăiam numai unul pentru altul și unul prin altul, unul în altul iubind pe Lilica. In 1898, când ne-a cercetat la Cămpina vechiul meū amic Angelo de Gubernatis, în descrierea călătoriei sale el ȓice: «M-me Hasdeu est «bien abattue elle aussi; son regard cherche encore sa Julie; sa grande beauté a été flétrie par «une immense douleur; mais elle porte avec noblesse son lourd fardeau»...²⁾

1) Oeuvres posthumes de Julie Hasdeu, Chevalerie, p. VII.

2) La Roumanie et les Roumains, p. 100.

Cât timp erau pe pământ amîndouă: Iulia nevasta mea și Iulia fiica noastră, cî serbam tot-d'auna pe ale mele 2 Iulie în ziua de 2 Iulie. La 19 Iunie 1902 — tocmai 2 Iulie stil nou — a reposat și a 2-a Iuliă a mea. Eî bine, și de acum înainte cî voiî serba nestrămutat acciășî și de 2 Iulie, o voiî serba liniștit și mulțumit, căci pentru mine, da, pentru mine ele n'au murit.

La înmormîntarea nevestei mele mi-au sosit o mulțime de scrisori și telegrame de condoleanță; trei însă, numai trei, mi-au străbătut adînc în inimă și nu le voiî uita nicî odată.

De'ntăiu mitropolitul Partenie al Moldovei, care cunosea bine familia mea cînd era superior al capelei române din Paris, s'a grăbit a'mî trimite din Karlsbad următorea telegramă duiósă și profundă:

«Fecióra Lilica primesce bucurósă în locașul seî vorbitor iubita sa mamă. Impărtășesc din inimă acéstă a doua durere ce te-a cuprins, o! de trei orî vrednicule de plâns tată — soț — și «bêtrân al némului nostru. Dumneđeî să te mîngae și întărăscă în calca cea grea și nesfîrșită a dureriî pămîntene».

Apoi colegul nostru Ion Kalinderu mî-a scris:
«Neclintita credință ce aveți în Dumneđeî și

«în viața cea nepămîntescă a ființelor ce ne-au
«fost scumpe vă va fi razim puternic în restriște»...

În fine, colegul nostru Alexandru Xenopol îmi
scrie împreună cu Dómna Xenopol:

«S'a dus și iubita D-tale soție după iubita D-
«tale fică; s'a dus tot ce aveaî mai scump în astă
«dume; dar credința adâncă ce o ai în nemurirea
«părții nóstre mai bune, te va face să veđi în a-
«castă despărțire nu sfărîmarea pe veciă a unor
«sfinte legături, ci numai o călătorie spre un loc
«depărtat, în care cu toții avem să ajungem»...

Nu sînt dară singur, eú care cred și sciú că
persóna móre, individul însă, «*σῶμα πνευματικόν*») al
apostolului Pavel, nu póte muri, ci evoluéză:

Materie și forță! Din forța cea supremă
Ce'i numai forță, una, monadă fără țerm,
Orî-ce se desfășoră, orî-ce se desdruméză,
Rémâne forță, însă c'un strău de individ.

Și străul se transformă. Prin vieți evolutive
Treptat se subțieză, ajunge străveđiú,
Nepipăit, elastic, întreșut cu forța,
A cărei e pojghiță: un corp molecular.

Naturalistul, care din jos în sus învață,
Materie viséză în universu 'ntreg.
Din sus în jos cu fală privesce filosoful,
Și'i pare numai forță. Se 'nșelă amîndoi.

Poetul singur scie, extaticul prin care
 In jos zîmbesce cerul, pămîntul plînge 'n sus;
 Și el, plăpânda harpă, vibrează totodată
 Cu Dumneșeu-iubirea și cu iubirea-om...¹⁾

Voiu termina prin ultimul cuvînt, adică ultima dorință a aceleia, pe care am numit'o: «O nevastă Româncă».

Cu câte-va săptămîni înainte de vecinica plecare, când presimția sfîrșitul seî cel pămîntesc, nevêsta îmi vorbi într'o sêră:

— Noi ne-am hotărît de demult a dărui castelul nostru Academiei. Dar care îi va fi ei folosul material? căci proprietatea noastră nu aduce nici un venit, deși ne-a costat foarte mult. Tocmai la acesta m'am gîndit și eu. Turnul, care este o biserică, va rămâne inalterabil; restul însă, afară de dependențe, formeză trei apartamente deosebite, fie-care apartament avînd câte trei frumoșe odăi mobilate, nouă odăi peste tot, cu toate comoditățile pentru locuința a trei familii separate. Cîmpina fiind vestită ca stațiune climaterică, în fie-care vêră trei membri ai Academiei, fie Munteni, fie Moldoveni, fie de dincolo, fie-care cu familia sa, cu nevêsta și cu copilașii, vor puté locui aicea fără a plăti chiriă, odihnindu-se și în-

1) Sarcasm și ideal, p. 200.

tremându-se. Pe lingă modesta diurnă academică, va fi un mic ajutor suplimentar, rînd pe rînd câte trei, pentru membrii cei săraci sau bolnavi, săraci și nenorociți mai ales cei de peste Carpați. Academia va mai căpăta dela noi biblioteca ta: cele 5000 de cărți, manuscrise și documente, multe foarte prețioase. Pe de asupra, după plecarea noastră în lumea cea-laltă, tot Academiei îi va aparține dreptul exclusiv de a edita scrierile tale și ale Lilicăi, unica avuție a noastră, din care noi am trăit și am trăit bineșor. Tu ești Moldoven, eu sunt Ardelencă, Lilica era Muntencă; locașul nostru, prin întemeietori și prin ospetii, va fi dară o miniatură a Daciei...

Iată ce vrea să ȕică: o nevastă Româncă!

O nevastă româncă în viața după moarte.

Ședințe extra-academice.

La 7 Martie, între orele 2—3 p. m., conferința de mai sus a fost citită în ședința publică a Academiei Române. Nu eă voiu vorbi despre impresiunea pe care a produs'o asupra ascultătorilor. Vr'o câte-va ȃiare bucurescene de séră aă menționat în aceiași ȃi acea conferință, dar fără analiză. Înainte de 7 Martie manuscriptul n'a fost arătat saă citit absolut nimăruă dintre amiciă meă; dintre ceă îndiferență am citit'o în trecăt numai d-luă I. Bianu. În aceiași séră din 7 Martie avuseă o ședință spiritistă intimă tot în Bucuresci, în odaca mea din «Splendid-Hôtel», unde a luat parte un medium scriitor automatic, care nu asistase de loc la Academia. Afară de medium K., față aă fost dd. Cioca-

zan deputat, I. Spirescu fotograf și Brănénu publicist, cari nici ei n'au fost la Academia. Menționând anume pe cei de față, nu cred de trebuință a spune și numele lui medium pentru a nu-i atrage unele neplăceri. În România, de o cam dată, poliția și parchetul nu se lăgă de mediumi, ca în Germania actuală, dar cine scie ce se pôte întâmpla mâinii său poimâni; și 'n orî-ce cas, pretutindenî curioșii și gură-cască sînt fôrte dispuși a nu lăsa în pace pe cei înzestrați cu acéstă prețiosă și rară facultate psihică inconscientă. Să observați bine că o asemenea anostă persecuțiune nu aduce nici un rezultat serios, de ôră ce un adevărat medium, chiar după ce se citește comunicațiunea cea primită printr'însul, nu-și amintescce cele citite său le ține minte confus, une-orî nu le înțelege bine, — o particularitate caracteristică a inconscientului, fie omul alt-fel orî-cât de inteligent. În acea ședință din 7 Martie noî am fost dară cincî peste tot: eu, dd. Ciocazan, Spirescu, Brănénu și K. medium. Pe mėsă era un tenc de hârtii și de creiône de'naintea lui medium, care sta în picióre și, fără nici un fel de passe magnetice său de adormire ipnotică, el a trecut *in transă*, adecă într'o stare quasi-cataleptică, peste câte-va minute după stîngerea lămpii, și a scris apoi cu o repeđiciune vertiginósă. Am primit atunci următórea sublimă comu-

nicațiune, controlabilă din tóte puncturile de vedere: amănunte, unele sub-înțelese și cunoscute numai mie, caracterul deschis și fórté energie al soției mele, pînă și expresiuni personale proprie:

«În fine, dragă Hasdeu, m'ai scos la ivelă. Sint «fórté mulțămită de tóte cele ce ai povestit asupra «trecutului nostru; bine înțeles: trecutul sufletesc, «dăsând de o parte grămada de nori, cari amenințau adesea să ne înnece traiful și să ne întunece lumina viitorului. In adevăr, acolo am fost «tot accia ce sint și aici, însă ceva mai puțin bună, «căci — de! — orî-câtă tărie aveam de a mă face «nesciutóre, totuși partea trupéscă căuta să puie «pedecă seninătății mele sufletesci. Grele ne-au fost «inceputurile modeste, însă tot-dea-una demne. Am «trecut prin multe, însă și tu ai ascultat la glasul «meu, și ai priceput când ne amenințau clipele de «grole cumpene. Eă munciam alături cu tine, și «tu munciai pentru doi, mai târziu pentru trei. «Ah! cât eram de mulțămită, când ai arătat lumii, «mai cu sémă lumii din țera românéscă, când ai «arătat — dic — cum trebuie să fie nevésta. Da; eram «mândră când eram gospodina casei — fără de «nici un ajutor; mândră când am fost doică și «mândră când eram învățátóre; și cât la locul «meu eram atunci, când trebuia să impart suferința cu ceia ce atâta suferia; și cu tóte acestea

«să pot trece peste toate, punând stavilă durerii pentru
 «a pute da o rață de mângâere aceleia ce acum
 «e aici lângă mine. Ori-când te-am înțeles; în tot-
 «dea-una te-am rădicat; și nu dóră că erai ade-
 «menitor, nu, ci pentru că în tine se întrupa ul-
 «tima și pe veci stînsa rață de mare ném. Cât
 «eram cu *Lilica*, încă speram în viitor; când s'a
 «stîns, nu mî-ai rămas de cât tu, și în tine era
 «adunată întréga mea vieță pămîntescă. Acum
 «însă te slăvim aici, și nu te lăsăm chiar dacă ai
 «șovăi... ai pe mine, care dacă nu mă amestec
 «în unele, totuși fac ce'mî place mie a face acolo
 «da drăguțul nostru de castel. Póte Vasile ¹⁾ să se
 «cređă că este grozav; însă dacă nu aș fi eú acolo,
 «atunci multe neajunsurî s'ar ivi și le-ai simți;
 «să'î spuî astea lui Vasile ca să nu se pré mân-
 «dréscă, că eú nu'l voiú lăsa. Dragă Hasdeú, îți
 «mulțamesc de toate... Cred că ești mulțămit și tu
 «de cele ce ți-am spus, și crede că va fi în cu-
 «rând vremea ca să se limpeđescă multe de acolo.
 «Cum măi rídeam noi, când ai spus că acum s'au
 «dus ambele Julii; și când lumea picurà de lacrimî,
 «óre noi nu vedeam totul? Și dacă ai sci cât sín-
 «tem de fericite aici în adevărata vieță!.. Nu măi
 «am pentru ađi nemic a măi scrie, și rămâne la

1) Vasile Pascu, intendentul meú, care este credinciosul nostru
 dela 1888 încóce, rămas acuma singur însărcinat cu gospodăria.

«viitorea ședință... Așteptând până atunci, te să-
crută a ta Julie».

Acastă comunicațiune curat spiritică, dată fiind în multiplicitatea de condițiuni pe cari le întrunesc, chiar dacă eu n'aș ave alte sute și mii de probe analóge, ar fi singură un argument suficient de nemurirea individului omenesc în afară din corpul cel pămîntesc, căci de ce farsori în curs de de ce zile nu vor fi în stare de a contraface o asemenea obiectivitate personală.

Eu însumi, care cunosceam pe nevêsta mea în timp de aprópe 40 de ani, o recunosc aci pe deplin întregă în orî-ce cuvînt, în orî-ce întorsetură de frasă, în orî-ce exclamațiune sau gest verbal; eu însumi, care sînt autorul conferinței mele academice, n'aș puté combina așa de aidoma un răspuns din partea soției mele; cu atît mai vîrtos un străin ar fi într'o imposibilitate categorică sub raportul formei și sub raportul fondului tot-o-dată. Orî-care ipotesă ne-spiritică ar fi pré trasă de pîr, nefiréscă, absurdă.

Să mai adaug o lămurire fórte quintescentială. În experimentațiunile mele spiritiste, n'am căutat nici o dată a căpêta comunicațiuni extra-terestre decât numai și numai dela cei *iubiți* de mine și cărora eu le-am fost *iubit*, pe prima liniă: tatăl

meu, fratele meu, fiica mea, nevêsta mea. Cine vrea sã converseze îndelete cu un Kant sau un Napoleon, cine doresce sã afle dela cei duși comorî sau secrete de Stat, — sãnãtate! dar eũ unul n'am fãcut'o și n'o voiũ face; ba nu'mî plac nici în genere spirite anonime sau pseudonime pe carî nu le pot *controla* într'un mod individual serios. Control și érași un multiplu control înainte de tôte! cãci în comunicațiunî spiritiste câte o datã se furisézã, mãi mult séũ mãi puțin, elemente subiective prin auto-sugestiunea propriã inconscientã chiar a celui mãi bun medium. Feriți-vê darã cu tot dinadinsul de spirite anonime séũ pseudonime necontrolabile; iar dacã temelia iubirii vê lipsesce, dacã n'ați iubit adevêrat pe nimenea și n'ați meritat nici o datã o adevêratã iubire, tôte iubirile vóstre resumãndu-se într'o complicațiune de egoismuri reciproce, — o! atunci mãi bine nu vê mãi bãgați de loc în sciința sufletului.

Peste o sêptemãnã, la 14 Martie, în același loc și prin același medium, fiind fațã fotograful Spirescu și pictorul Eugeniũ Voinescu, în aceleași condițiunî eũ am primit o nouã comunicațiune, relativã la aceeași conferințã academicã. Iatã-o :

«Dragã Hasdeũ, dupã cum veđi, eũ rêmãiũ mereũ aceeași, póte deprindẽndu-mẽ din ce în ce

«mai mult cu toate cele de aici¹⁾. Crede că nu mă
 «das nici eu mai în urmă; și cu toată voința ce o
 «am, înving o mulțime de pedeci, cari pôte nu
 «de-aș fi putut supune, dacă nu aș fi din *Moft*. Sint
 «atât de mulțămită vădând pe d. Voinescu pîntre
 «noi; nu trebuia să lipsescă atât de mult; ar fi
 «putut să ne dea semne de vieță nu numai ziua
 «spre a'și arăta suferințele, ci mai ales sêra, când
 «eu 'i-aș fi putut da remedii contra neajunsurilor
 «ce le are. Un lucru am de rugat pe d. Voi-
 «nescu: să facă dreptate și să împingă la drep-
 «tate și pe cei-lalți, când va fi nevoie. Mulțămesc
 «de vizită, și credă că trebuia să fie aici mai cu
 «sêmă în astă-sêră: vei vedé mai târziu pentru
 «ce. Dragă Hasdeu, dacă ai sci tu, cât bine va is-
 «vorî pe urma conferinței ce ai ținut'o la Academie!
 «Tu încă nici nu'ți poți da sêmă. Astăzi toată su-
 «flarea românească, dar mai cu sêmă femeile aș-
 «têptă a citi în revista lui Pêtrașcu cele ce ai spus
 «despre «O nevêstă Românească». Binele va fi simțit
 «după o generație, iar conferența ta va fi folosi-
 «tore ca un model de educație a tinerilor căsăto-
 «riți. Mai mult ca atâta nu'ți pot spune; iar de-
 «spre rezultat îl vei vedé aici²⁾. Adevêrat că socrul

1) Cuvîntul *aici* e subliniat în original într'adins, căci mai jos ace-
 lași cuvînt e întrebuintat cu sensul obicînuit pămîntesc, ș'apoi la sfîrșit
 iarăși subliniat cu sensul cel spiritist.

2) Adecă: îl vei vedé după mörte.

«tată a lucrat împreună cu tine, pe când eu că-
«dăuziam amintirile tale. Ce să'ți mai spun? Sînt
«pe deasupra de măsură toți satisfăcuți. Resultatul
« – tărđiū, însă atît de folositor! Mai multe altele
«nu am a'ți spune, și de aceia pun capăt scrierii
«mele, îmbrătoșându-te cu drag a ta Julie».

Acastă a doua comunicațiune spiritistă asupra
aceluiași subiect aruncă o rađă și mai viuă de lu-
mină *controlabilă*.

La 14 Martie eu nu dedusem manuscriptul
conferinței mele la «revista lui Pătrașcu», adecă la
frumósa publicațiune periodică «Literatură și Artă
română», căci manuscriptul fusese încredințat
deja la 7 Martie în mânia d-lui I. Bianu, ma-
jor domul Academiei, după cum l'am califi-
cat eu cu o altă ocașiune academică¹⁾. Aștep-
tam dară ca lucrarea să apară mai întâiū în *Ana-
lele* Academiei. După 14 Martie m'am convins însă
dela însuși d. Bianu că publicarea va întârđiă, și
atunci am fost silit a alerga la ospitalitatea d-lui
Pătrașcu, ceea-ce tocmai m'-o prevestise dejă co-
municațiunea de mai sus.

O altă împrejurare caracteristică este că ma-

1) Veđi điarul *Conservatorul* No. 72 din 1 (14) Aprilie 1903: «Cartelul
academic».

nuscriptul, fiind depus la d. Bianu, nu voiam să'l retrag, și deci trebuia să am un alt manuscris. Eū nici o dată, dar nici o dată nu trag o copie după ce am scris ce-va: nici o dată nu fac doue exemplare. De astă dată pentru prima oră m'am pomenit a-casă cu o copie, pe care am putut imediat s'o dau la «Literatură și Artă».

Maī este o particularitate interesantă. Revista d-lui Pētrașcu întârziase par'că într'adins. Eū dormiam cu orī-ce preț conferința mea să iese la lumină pînă pe la începutul lui Aprile, vrea să ăie pînă la închiderea sesiunii generale a Academiei. Unii mă asigurau că revista d-lui Pētrașcu a și încetat de a maī apare, de vreme ce nu s'a vădut nici pe Ianuarie. Eī bine, pe la finea lui Martie s'a tipărit un număr duplu: «numărul de la 25 Ianuarie și 15 Februarie 1903», prin care se începe «anul VII» și care cuprinde tocmaī în fruntea lui conferința mea cea citită în Academiă la 7 Martie, ca și când ar fi fost împedicat anume ca să aștepte douē luni.

Tôte acestea pot fi privite ca azarduri, dar atunci sînt *pré pré* azarduri. Și eū numesc azard tot ce nu mī-o explic pînă ce nu sînt încă în stare de a mī-o explica. Aci însă eū am ajuns a mi le putē explica, considerându-le ca inspirațiune, prin urmare nu un azard, nu ce-va fără cauză, ci efec-

Dómná JULIA B. P. HASDEŮ

7m 1899

tuł acțiunii unor suflete desincarnate, cari au rămas forțe energice, acțiunea lor fiind demonstrabilă, deși agenții sînt invisibili, inaudibili, inpalpabili pentru generalitatea pămîntenilor. Adesea noi înșine, cei cari recunoștem posibilitatea inspirațiunii în principiu, ne închipuim totuși în aplicațiune că noi singuri am lucrat prin propria noastră inteligență fără nici un amestec supra-normal din afară. Așa, bună-ora, eu eram convins că conferința mea academică a fost pe deplin o lucrare a mea individuală. Comunicațiunea cea din 14 Martie îmi spune însă: «socrul tată a lucrat împreună cu tine, pe cînd eu călăuziam amintirile tale».

Exemplul cel mai complicat și totuși cel mai controlat al acțiunii asupra unei scrieri a mele din partea mai multor Spirite amice, adică a unor amici plecați de pe pămînt, o acțiune la care eu m'am supus nu într'un mod servil sau indiferent, ci după multă luptă, a fost articolul publicat în *Cronica* No. 441 din 3 Noembrie 1902, apărut apoi în *Apărarea națională* No. 106 din 10 Noiembre.

Pentru o desevîrșită claritate, cazul fiind foarte important din punctul de vedere al comunicațiunilor spiritice, sînt silit a reproduce aci mai întăiu textul întreg:

Ce fel de anti-semiți sînt Româniî?

(Scrisóre deschisă cătră d. I. G. Bibicescu)

Il est, en effet, curieux de noter que les Juifs fournissent un contingent d'aliénés quadruple et même sextuple des autres concitoyens.

Cesare Lombroso.

Iubite D-le Bibicescu,

Sînt vr'o doue-deci de ani de când ne cunoscem. Mî-ai fost tot-d'a-una fôrte simpatie. Eû sînt conservator (nu junimist), D-ta ești liberal (nu socialist), și totuși ne lega o nestrămutată stimă reciprocă, cu singura rezervă că ne feriam de a vorbi între noi politica de partidă. Este însă o altă politică, politica cea mare, aceia în privința căriia, la Români cel puțin, deosebire de partide n'a existat nici o dată: liberalii și conservatorii, albi și roșii, au fost strîns uniți de câte ori se încercau a ne lovi dușmanii din afară, fie prin fapte, fie prin presă, fie prin note diplomatice. Românul acela care ajută și susține direct sau indirect o calomniă străină asupra nêmului românesc, plăsmuind *ziduri chinezesci* bună-ôră, pe un asemenea pretins Român diarul «Cronica» îl calificase pré-aspru *trădător*, alții — cu un termen pré-blând — ar puté să nu'l califice, ci numai să'l *descalifice*, eû însă — nici

pré-blând, nici pré-aspru — pe autorul faimóselor celor trei-spre-șce articole din «La Roumanie» îl consider ca un simplu *avocat internațional*, și îl ajunge atâta. Iată de ce, iubite D-le Bibicescu, pe terenul acestei politice de apărare națională, eă conservator și D-ta liberal, noi putem să vorbim fără a ne aluneca în cêrtă de partidă.

Discursul D-tale, ținut în consiliul comunal din Bucuresci la 2 Octobri, discurs admirabil prin tact și prin temperament, nu avea nevoc de a răspunde la extravagantul amestec al Statelor-Unite, care făcuse deja din capul locului în Europa întregă un colosal fiasco. Nu D-lui Hay îi răspunde dară primarul Capitalei române, ci numai își face datoria de a deștepta țera la timp asupra fiilor celor vitregi, cari cu sciință saă mă bine fără consciință, meșteșugesc a învenina pe nesimțite viitorul nostru național. În memorabilul discurs, D-ta puî pe frontispiciu întrebarea: «Sînt persecutați Evreii în România?» și dovedesci prin date statistice că nu. Pentru a completa tesa D-tale, eă voiî răspunde la o altă întrebare: «Ce fel de anti-semiți sînt Români?» și voiî căuta apoi a explica psihologicesce enigma așa numitei *ceștiuni israelite*.

Nu cred să fie vre-un alt Român mă cunoscut și recunoscut ca anti-semit decăt mine, și acêsta

de patru-șeci de ani fără nici o șovăire. La 1862, în Iași, eu publicaî un act din 1579, prin care Petruvodă Șchiopul gonîa pe Evreî din Moldova, și alăturam cuvintele Dommului moldovenesc cu ale lui Napoleon I când dicea: «des juifs sont de véritables «nuées de corbeaux... ce sont des chenilles, des «sauterelles qui ravagent la France...» (Din Moldova, Iași 1862 p. 16—26). Aședându-mă apoi în Bucuresci, eu am scos la lumină în 1866 mai multe «Studii asupra Judaismului» (Treî Ovreî—Talmudul—Industria Națională). De atunci încóce n'am încetat de a combate invasiunea evreescă în România, nici o dată însă din vre-o preocupățione bigotă; și pentru a pune în acěstă privință punctul pe *i*, am publicat la 1868: «Istoria toleranței religiose», apărută de'ntăiu treptat în țiarul *Românul* sub patronagiul regretatului C. A. Rosetti, veneratul nostru amic comun, iubite D-le Bibicescu, unde fuseserăm noi amîndoi în aceiași școlă a anti-semi-tismului celui românesc. De câte ori vedeam câte un Evreî devotat sciinței și care mi se părea crescut românesc sau cel puțin *românizabil*, eu îl imbrățisam cu căldură și—notați bine—fără a'l îndemna la botez.

Se scie câte am făcut eu și chiar câte am suferit pentru D. Lazăr Șăineanu. O spune el însuși, măcar în parte, în broșura sa: «O carieră filo-

logică», București 1901 pag. 1, 4, 8, 12, 15, 16, 19, 26—27, 32, 46, 55. Ceea ce însă nu se scie de loc, sînt relațiunile mele cu D. Dr. M. Gaster, astăzi marele rabin la Londra și înviersunat adversar al Românilor. Îl cunoscuî în 1879, când era încă tîncr, fôrte inteligent și laborios, plin de foc sacru pentru sciință, înflăcărat pentru studiul filologiei române, și î propuseî atunci eû însunî de a stăruî ca să capete imediat naturalisarea. Conserv un tenc de scrisorî dela D. Gaster, după cum conserv — sub titlul colectiv de «*Juvenes dum sumus*» — o arhivă epistolară dela tinerii mei amicii său elevi de altă dată : Gr. Tocilescu, Bianu, Șăineanu, I. Bogdan, I. Bărbulescu, N. Iorga, etc. Dintre scrisorile D-luî Gaster voîu utiliza aci doue de o cam dată, ambele din Breslau, vestita pepinieră a rabinilor. La 10 Februarie 1880 D. Gaster îmi scrie: «În fine, mi s'a urît de a mai sta ca o amfibie: «român și neromân tot de o dată, și m'am adresat «ađi către D-nu Rosetti alăturând o cerere către «Cameră pentru indigenat. Tot de o dată mă a-«dresez către D-vóstră făcînd acú întrebunțare de «bine-voitorul vostru serviciu, cu care ați promis «a mă sprijini și a stăruî pe la locurile competente «ca să nu mi se facă obstacole neașteptate. Ași «vrea ca să fiu deja discutat și votat încă în cursul «acestei sesiuni, de aceea vă rog a esercita toată

«influența ce posedai ca treburile mele să meargă
 «cât se poate de grabă. Nu știu dacă n'ar fi oportun
 «să mă adresez și către Dim. Sturdza? Ce credeți
 «D-voastră. Adevărat să mărturisesc, nu m'ași
 «bucura cu o așa slabă majoritate cum a fost la
 «alți. Cel puțin atât cred că am meritat dela țara de
 «care m'am ocupat cu atâta iubire și patriotism!»..
 În scrisoarea din 15 Martie același an, D. Gaster
 dice: «Viū acu din parte'mi a vă mai mulțumi
 «pentru stăruința cu care lucrați la naturalizarea
 «mea. Sper dar că peste puțin se va decide...»
 Dacă ilustrul rabin n'a reușit, să ni-o lămurescă
 însuși; de sigur însă n'a fost vina mea, și nu a
 mea vină a fost expulsarea D-lui Gaster, care la
 1880 se ocupase de România «cu atâta iubire și
 patriotism!».

Același fel de anti-semit am fost eu tot-d'a-una
 în privința Evreilor din afară. Pe străinii cei eminenti
 în genere, fie ei catolici, fie protestanți, fie israeliți,
 i-am admirat, îi admir și îi voiu admira, regretând
 că nu sînt ai noștri. Cu răsposatul profesor Benfey
 dela Göttingen, Evreu, eram în cele mai bune
 raporturi personale și epistolare. În Paris, eu și
 familia mea, eram foarte bine cu familia D-lui Mi-
 chel Bréal, Evreu, care m'a și introdus în Socie-
 tatea lingvistică de acolo. Sînt în relațiunile cele
 mai amicale cu ilustrul Ascoli dela Milan, una

din gloriile Italiei. Un Ascoli, Evreu, imi e tot așa de drag ca și amicul meu Angelo de Gubernatis, catolic. Tot așa fel de anti-semiți, întocmai ca mine, sînt toți Români. Eu nu sînt mai bun, și nu vreau să fiu mai rău. Să mi se arate un singur Român care să cîrtescă contra D-lui David Emanuel, profesor la universitatea din București și totuși Evreu nebotezat. Toți Români îl iubesc și îl stimază. Eu unul, dacă ar fi să formeze un cabinet, n'aș fi departe de a-i propune un portofoliu. Dar masa Evreilor, înmulțimea cea îngrozitoare a habotnicilor, o! să mă ferescă Dumnezeu! Și cui ore să fie ei simpatici? Nică chiar D-lui Bernard Lazare, care făcuse mai deună-zi un marș triumfal printre hahamii dela Bahlui până la Dîmbovița, făcînd acuma prin presa occidentală atîta taraboiu contra închipuitelor persecuțiuni ale elementului evreesc în România. Repet încă o dată, nu în glumă, ci foarte serios, nică D. Bernard Lazare nu îl iubesc pe Evreii, și drept specimen iată ce scriea el însuși în cartea sa «L'antisémitisme, son histoire et ses causes»: «Quelles vertus ou quels «vices valurent au Juif cette universelle inimitié? «Pourquoi fut-il tour à tour, et également, mal-«traité et haï par les Alexandrins et par les Ro-«mains, par les Persans et par les Arabes, par des Turcs et par les nations chrétiennes? Par ce

«que partout, et jusqu'à nos jours, le Juif fut un être *«insociable...»* (ap. Fr. Bournand, Les Juifs et nos contemporains, pag. 297). Are o deplină dreptate D. Bernard Lazare, căruia îi fac o adâncă plecăciune.

Evreii sînt siguri și vor să ne asigure pe toți că ei sînt poporul pe care anume îl alege Dumnezeu din totalitatea nenumăratelor omenesci. Fie; să ne lase dară și pe noi a fi după chipul și asemănarea lui Dumnezeu, urmînd aceeași sistemă electorală, adică de a nu lua cu toptanul, ci a alege dintre Evrei întocmai precum Dumnezeu îi alege pe Evrei dintre cei-Palți. Ar fi o adevărată batjocură de a primi fără alegere pe Evrei numai și numai pentru că ei sînt ce sînt și cum sînt, pe cînd alegem unul cîte unul pe Germani, pe Francezi, pe Italiani, ba pînă și pe frații noștri Români de pe aiurea. Ar fi și mai batjocuritor de a vinde noi înșine de bună voie pentru blidul cu linte, după expresiunea lui Moise, pentru «capitaluri străine» după teoria sa *pledoaria* D-lui Take Ionescu. Nu se află și nu se va afla în veci un ministru român, un avocat Crémieux în capul Statului nostru, care să cuteze a unelti sinuciderea națională. Sînt un om aprópe de șapte-zeci de ani, sdrobotit prin muncă și prin nenorociri; ei bine, eă nu m'aș sfi o clipă a smulge carabina mea din pãrete și brațul meu ar avé

destulă vină pentru a spulbera crierii unui asemenea ministru, ca pe un câne turbat. Anti-semitul român n'a cerut și nu cere alt ce-va decât: egalitate pentru Români de orî-ce rit și egalitate pentru străini de orî-ce religione. Evreul, întru cât nu s'a împămîntenit, nu e Român, ci străin.

Și de când ôre se bizuesc Evreii a fi cetățeni Români? a avé la noi nisce drepturi măi mari decât cei-lalți străini? a se bucura de un privilegiu *ab antiquo*? Autoritatea cea măi necontestabilă despre starea României în ajunul anului 1821 este Dionisie Fotino, om de casă al Filipescilor, locuind în țeră și avênd la dispozițiune actele administrative ale epocii. El constată că pe atunci în Muntenia Evreii erau măi pușini decât Nemții și Armenii, iar sub raportul Moldovei ne dă o cifră precisă: «10 mii Evreii, împărțiți în comunități după «orașe, avênd fie-care comunitate câte un hrisov «special și contribuind câte o sumă determinată». (Istoria Daciei, t. III, p. 141, 340). Atâta'i tot și lada'n pod! cum se vorbește în popor despre o zestre sărăcuță. După 1821 puvoii Evreimii, în Moldova măi cu sémă, a crescut treptat pînă la proporțiunile unui potop, nici odată însă ei n'aũ fost priviți ca pămîntenii, ci ca veneticii, ca străini, ca *tirtani*, — termen care însemnéză pe un supus austriac, și ni'l explică nu un filolog român anti-semit, ci Evreul

D. Lazăr Șăineanu înainte de a se fi botezat: «*Unterthan* — *Unterthan*» (*Semasiologia*, p. 246 nota). De unde dară pretențiunile Evreilor, cari pe de o parte ne aduc la noi busta ancheta D-lui Bernard Lazare, și pe de alta alérgă la intervențiunea anti-poșilor? Ce însemnéază gogorița emigrațiunilor, ca și când noi ar trebui neapărat să'i rugăm a nu pleca? Plece sănătoși! Ce'i mai bun'i și ce'i mai romanizați vor rămâne de sigur și vor cere împămințirea pe calea cea constituțională. Pe ce'i-lalți nu'i oprim și nu avem dreptul de a'i opri, afară numai d'ora pe ce'i nebun'i la balamuc... A! tocmai aci este o cestiune științifică, pe care o voi' dis-cuta acum pe scurt cu somită'i israelite.

Evreul D. Bernard Lazare ne-a spus că caracteristica cea mai generală perpetuă a Israelitilor este că ei sînt *insociabili*. Într'o societate civilisată ce'i mai insociabili sînt negreșit nebun'i, mai cu deosebire ce'i bolnav'i de megalomaniă și de mania persecuțiunilor. Acei ce se cred singur'i «aleși ai lui Dumnezeu» sînt megalomani fără îndoelă; căt despre mania persecuțiunilor, probă învederată sînt plângerile Evreilor contra României.

În adevăr, predispozițiunea specială a Evreilor, prognosa lor pentru nebuniă este un fapt de demult înregistrat în știință. Celebrul alienist italian Cesare Lombroso, israelit el însuși, constată că la

Evreii sînt de patru și chiar de șese ori mai mulți nebuni de cît la ori-care altă naționalitate. El citează pînă și cifrele statistice exacte pentru Anglia, Italia și Germania după Jacobs, Servi, Verga și Mayr (*L'homme de génie* p. 178).

În momentul de a termina această lungă epistolă primesc ziarul parisian *L'Européen* din 1 Noembrie 1902, în fruntea căruia d. Anatole Leroy-Beaulieu, membru al Institutului, cere convocarea unei conferințe europene pentru regulara afacerilor Orientului și, între altele, dice: «En faisant reconnaître des droits des Chrétiens par la Porte, les droits des israélites par la Roumanie, l'Europe montrerait au monde qu'elle ne s'inspire que des intérêts de d'humanité et de la civilisation...»

În loc de o conferință diplomatică ar fi mult mai potrivită o conferință internațională de medici alieniști, dar fără avocați de cei internaționali.

Cît pentru cei-âlți avocați, ar trebui să se dea la lumină într'o nouă edițiune și să se traducă franțuzesce și nemțesce, ba și englezesce pentru Statele-Unite, prețiosul volum de 472 pagini, intitulat: *Procesul locuitorilor din Darabani înaintea curții cu jurați din Dorohoi, darea de sîmă în extenso cu pledoariile d-lor T. Maiorescu, L. Dimitriu, N. Voinov, P. Ghica, Lepădat, Măndru, Nic. Ionescu și G. Cimara și*

raportul procurorului general Remus Opran, București 1879 în 8°.

Îți strâng mâna, iubite d-le Bibicescu, eă conservator, d-tale liberal.

Câmpina, 2 Noembre 1902

B. P. Hasdeu.

Acest articol a fost tradus imediat nemțesce în *Rumänischer Lloyd* (18—20 Nov. 1902) și a produs nu o mică impresiune în presa română (*Observatorul* 4 Nov. 1902, *Epoca* 6 Nov. 1902), mai ales în acea filo-semită (*Cronica israelită* 9 Nov. 1902), afară de o mulțime de felicitări căldurose orale și epistolare. Voiu cita în specie următoarele urări dela doi profesori universitari din Iași:

«Mult stimată D-le Hasdeu,

«Vă rog să-mi dați voie să vă strâng mâna, «cu tötă puterea sentimentului meu de admirațiä «și entusiasm, pentru articolul *Ce fel de antisemiți «sint Români*, publicat de curând în *Apărarea Nați- «onală*, și pe care tocmai îl terminaï acum de cetit «în auđul mai multora.

«Al D-tale cu totul devotat,

«I. Gavanescul.»

«Onorate Domnule Hasdeu,

«Adânc impresionat de energicele cuvinte cu

«cari ați înfierat purtarea nedemnă a autorului
 «celor 13 articole, caracterizându-le ca «pledoarie»
 «a «unui avocat internațional», vă rog să 'mă dați
 «voie și mie ca să exprim deplina mea admira-
 «țiune. În împrejurările prin cari trecem aseme-
 «nea vorbe sînt adevărate *fapte mari*. Ele aruncă
 «asupra reacțiunii naționale lumina unui nume
 «venerat de toți; ele îmbărbătează caracterele, așa
 «de slabe, ale luptătorilor noștri; ele arată *direc-*
 «*țiunea* în care trebuie să ne îndreptăm hotărîți,
 «fără întârziare și în *unire*, dacă nu vom să ajun-
 «gem iloții jidanilor.

«Dacă *toți* frunțașii poporului nostru ar fi cuge-
 «tat ca D-văstre dela început — ce departe am fi,
 «și de câte umiliri am fi scutiți. Cea din urmă —
 «Marcus Samuel!

«Sfîrșese, onorate Domnule Hasdeu, rugându-vă
 «să primiți, și cu acest prilej, încredințarea înal-
 «teî stime și admirațiunii cu care sînt al D-văstre
 «cu totul devotat

A. C. Cuza.»

Voiu constata acuma nascerea cea psihică
 auto-biografică a articolului meu. Ca să fiu drept
 pentru Evrei, mărturisesc că acea nascere absolut
 intimă a ghicit'o numai fîcea bucurescenă filo-se-
 mită *Dorobantul* dela 13 Novembre 1902, No. 217,

unde un *Leibu Tinichigiul* dice: «Dmî vine cam greu
 «a respunde aspru d-lui Hasdeu și nu voesc a l'
 «trata la rîndul meu cu neexactități, fiind-că eu
 «respectez în d-sa pe omul ce trece de mare în-
 «vățat, logician, savant, om cu minte etc. etc., și
 «dmî vine greu să 'l iaū la refec în public, dar așa
 «dntre patru ochi, d-le Hasdeu, pot să vă întreb:
 «știți d-vóstră mă rog ce se vorbește de d. Has-
 «deu în București în privința copilăriilor ce face
 «cu experiențele d-sale spiritiste...» Așa este; a
 ghicito pãrdalnicul de tinichigiū. Originea artico-
 lului meu este spiritistă, da, și numai spiritistă,
 după cum ne vom convinge mai la vale. E de
 mirare însă că ghicitorul *Leibu* n'a descoperit în
 acel articol un element spiritist curat evreesc, și
 anume conclusiunile, mele se întemează acolo pe
 două ilustrațiuni israelilte spiritiste: pe *Cesare*
Lombroso și pe *Bernard Lazare*, cari amîndoi de-
 monstrază marea propensiune tradițională a Evrei-
 lor la megalomania, nebunia cea mai insociabilă.
Cesare Lombroso, după ce ridiculisă de 'ntău spi-
 ritismul ca și *Leibu Tinichigiul*, a publicat apoi
 la 1901 următórea solemnă energică retractare:
 «Sono vergognoso e dolente molto di aver combattuto
 «con tanta tenacia la possibilità dei fatti cosiddetti spi-
 «ritici»¹⁾. Cât privesce pe acum de curând reposita-

1) Armando Pappalardo, Spiritismo, ed. 2, Milano 1901, p. II.

tul Bernard Lazare, acela care venise la noi în România ca să ne amenințe cu urgiă, publicase la 1893 două interesante articole spiritiste intitulate: *La télépathie et le Néo-Spiritualisme* într'o revistă ocultistă ¹⁾. Prin urmare, Leibu Tinichigiul poate să riță cu haz de «experiențe spiritiste», nu riđ însă fruntașii cei serioși ai Sionului.

Cel mai vechi specimen autentic de o scriere automată, cel mai vechi și rămas necunoscut în literatura spiritistă, este tractatul despre vise din secolul IV, de Synesius, de 'ntăi filosof neo-platonic, elev al sublimei Hypatia din Alexandria, apoi episcop al Ptolemaidei și celebru prin innurile sale creștine, pe cari le admiră Villemain ²⁾. Acest tractat e foarte remarcabil mai ales prin teoria perispiritului, adică a corpului fluidic neperitor intermediar între suflet și între corp pămîntesc, «πρώτον σώμα ψυχῆς», «primul corp al sufletului», un corp pe care spiritul îl păstrează și de care se servă când plecă după mörte din corpul cel vizibil. Synesius trimise tractatul seü Hypatiei, scriindu-ı următoarele: «Acéstă carte, pe care însuși Țeul m-ă poruncit s'o scriu și a judecat'o, o închin imaginațiunii, discutând acolo despre suflete, despre

1) La haute science, revue documentaire de la tradition esotérique, 1893, t. I, p. 51—60, 74—91.

2) Mélanges historiques et littéraires, Paris 1827 t. III, p. 394 sqq.

«imagini sufletesci și alte câte-va cestiuni, necer-
«cetate pînă astă-dî de cătră nici un alt filosof
«grec. Ce să mai spun? Intrégă această carte a
«fost isprăvită într'o singură nópte, ba chiar pe
«da sfîrșitul unei nopți, după ce în vis primisei po-
«crunca de a serie. În vr'o două sau trei locuri imi
«părea că nu e scriu, ci par'că sînt unul dintre
«ascultători; și chiar acuma, cînd recitesc, sim-
«țesc asupra'mi ce-va minunat ca la poezi, ca și cînd
«mî-ar răsuna la auz o voce divină»... 1)

De aceeași natură, absolut de aceeași natură
este cazul meu, dar cu totul nepoetizat, avînd a
face cu morți bine cunoscuți, forțe controlat, scin-
tificesce metodice, și durînd în curs de o lună și
jumătate fără nici o viziune, fără extas și pasi-
vitate ca la Synesius.

În Septembrie 1902, abia două luni după mórtea
nevastei mele, eü renunțasem de o cam dată la
orî-ce preocupățiune politică, și cu atît mai ales
nu mă gândiam de loc la cestiunea evrească,
pe care o deșteptase în România famósa notă di-
plomatică americană și pe care eü din parte'mi
o consideram ca o simplă obrăsniciă caraghioză.
La 13 Septembrie, avînd óspe la mine în Cîmpina
pe mediumul K., primiî o comunicațiune spiritică

1) Synesii Opera quae extant, ed. Petavius, Luteiace, 1623, p. 203.
Cfr. Druon, Oeuvres de Synésius, Paris 1878, p. 490.

dela soția mea, care mi-a vorbit numai despre apropiata aniversară de 17 Septembrie, când trebuia să fiu în Bucuresci la cimitir, acuma pentru prima oară eu singur dela mărtea fiicei noastre. A doua zi, la 14 Septembrie, pe neașteptate îmi sosese la Câmpina mediumul A., prin care obicînit mi se comunică tatăl meu mai tot-d'a-una rusesce, după cum eu am spus-o deja în *Sic cogito* (ed. III, p. 151), căci Spiritul preferă limba cea mai întrebuițată în timpul vieței sale pămîntesci. Pe lîngă mine și pe lîngă mediumul A., erau față d. V. Cosmovici, d-na Luiza Cosmovici și intendentul meu Vasile Pascu.

Am primit atunci o lungă comunicațiune, din care extrag în traducere următorul pasagiū :

«Cestiunea evrească, rădicată de Americani, nu este așa de nulă pentru România noastră după cum ești tu dispus a o crede: în viitor vor mai fi érašī și érašī dificultăți în această privință. Dar de o cam dată este *necesar pentru Români* ca să se tipărească un răspuns curat istoric despre Evreii

Воп ось еврейскій поднятій Американцами вовсе не такъ ничтоженъ для нашей Ромыни какъ ты склоненъ думать: впереди будетъ еще и еще затудненія по этому вопосу. Но пока необходимо для Ромыновъ чтобы былъ напечатанъ отвѣтъ чисто исторически объ Евреяхъ ромынскихъ, и статья должна появиться на фран-

din România, și articolul trebuie să se publice în limba franceză, iscălit și scris de un Hasdeu. Numele tei, da, numele tei e foarte cunoscut în Europa, și articolul va avea o mare influență. Tu îl vei scrie nu ca anti-semit, căci nici tu, nici noi nu sîntem anti-semiți, dar articolul va justifica România contra atacurilor ce-î fac Evreii. Dacă nu vrei să scrii franceze, atunci să scrii românește. Resgîndesce-te bine. Noi toți sîntem în jurul tei, și îți vom sta în ajutor. Alexandru — Boleslas — Valeria.»

цузскомъ языкѣ и быть подписана написана однимъ изъ Хаждеевъ. Твое имя, да, твое имя очень известно въ Европѣ и статья и оизведеть большое влияние. Ты ее напишешь не антисемитически, потому что ни ты ни мы не антисемиты, но она оправдываетъ Ромынію противъ нападокъ которые дѣлають на нее Евреи. Если ты не хочешь писать на французскомъ языкѣ, тогда пиши по ромынски. Обдумай все. Мы всё вокругъ тебя и поможемъ тебѣ. Alexander. Boleslas. Valeria.

Acastă comunicațiune venia dară nu numai dela tatăl meu singur, ci însoțit de unchiul meu Boleslas și încă de bunica mea paternă Valeria, despre care eu am vorbit pe larg altă dată, născută Evreică, dar sublimă prin virtuțile sale: «une sainte «par les actions nobles qu'elle a remplies dans son «passage là-bas», după cum o caracterisă fiica

mea¹⁾). Nicî însăși bunica mea Valeria nu era de loc filo-semită; fiii ei, foarte aristocrați prin creștere, amîndoi erau ostili Evreilor; apoi eu am fost tot-d'a-una anti-semit. Prin urmare, comunicațiunea de mai sus cea cu: «nicî tu, nicî noi nu sîntem anti-semiți» m'a supărat la culme, ast-fel că eu m'am grăbit a exclama imediat: «ba asta n'o voiu face!» și am repetat'o cu necaz nu o dată mai multe zile succesive.

Așa aũ trecut la mijloc două săptămâni și mai bine.

La 3 Octobrec 1902, fiind în Cîmpina, îmi adusei aminte că n'am citit un șir de articole, publicate de curînd de d. Take Ionescu în ziarul *La Roumanie* despre nota cea americană, și m'am hotărît să mi'l cumpăr a doua-zi când voiu fi în Bucuresci, căci — îmi diceam — d. Take Ionescu este un fruntaș între conservatori, și eu unul, deși conservator, totuși trebuie să mă scutur de orî-ce solidaritate cu unele apucături strategice d'ale d-luî Take Ionescu. Acastă idee mă obsedă, și la 4 Octobrec, sosind în Bucuresci, m'am grăbit după amiazi a'mi procura numerele respective din *La Roumanie*. Nu le-am citit însă în acea zi, ci le-am rezervat pentru întór-cerea la Cîmpina. Observai numai că acea serie de

1) Sic cogito, ed. III, p. 219—222.

articole se începe anume la 19 Septembre, adică aprópe imediat după comunicațiunea pe care o primisem la 14 Septembre, ast-fel că tatăl meu părea a mă preveni despre apropiata primejdiă a campaniei celei americane a d-lui Take Ionescu. Am priceput'o acuma, însă numai acuma.

În aceiași zi de 4 Octobre mă aștepta un alt nou fenomen spiritic, foarte complicat și foarte convingător.

La 4 Octobre, adecă o singură zi după cunoscutul discurs ținut de d. Bibicescu la 2 Octobre în Consiliul comunal din București, discurs despre care nu scieam atunci nimic și nu puteam încă să știu nimic, măcar-că fondul lui era în cea mai strînsă legătură cu comunicațiunea cea dela 14 Septembre, — la 4 Octobre, în București, séra, în întunec, fiind față fotografal Spireseu, mi-aŭ venit două comunicațiuni spiritiste simultane, una prin mediul *K.* la un capăt al mesei și cea a doua prin mediul *A.* la cel-l'alt capăt al mesei, ambiu în stare cataleptică, stînd în picioré. Prin cel dintâu mi-a scris fiica mea franțuzesce despre cestiunea evrească: «si tu n'as pas assez de conviction et surtout «assez de force pour te décider, alors je serai à «côté de toi, sans doute sous l'influence de notre «grand-père qui a son idée et une très-saine et

«très-juste appréciation . . .» Prin cel-Palt mediū, m'а scris tatăl meu rusesce :

In ultima mea corespondență, pe care ți-am trimis'o, tu nu m'ai înțeles, și aveai dreptate, întru cât eu am fost pré-laconic. Tréba este că eu și Boleslas doriam atunci și dorim ca tu, ca Hasdeu, să rostesci cuvîntul nostru în cestiunea evrească cea nedreptă, iar tu ai presupus că noi cerem dela tine să renunți la propriul teū *eu* în această privință. Védënd că tu nu m'ai înțeles pe mine, eu am inspirat pe un alt Român, și étă dară s'a făcut deja un pas în această direcțiune. Astăđi și ieri eu și Boleslas ți-am vorbit despre asta și tu ai simțit vorbirea noastră; așa dară noi persistăm a crede că și tu vei spune cuvîntul teū...

Въ моей послѣдней корреспонденци, которую я тебѣ передалъ, ты не понималъ меня, и имѣлъ право такъ какъ я былъ въ ней слишкомъ лакониченъ; дѣло въ томъ что мое и Болеславово желаніе было и есть что бы ты сказалъ свое Хаждеевское слово въ еврейскомъ неправомъ дѣлѣ: ты же предположилъ что мы требуемъ отъ тебя отказатья отъ твоего я въ этомъ вопросѣ. Видя что ты не понималъ меня, то я внушилъ другому Ромыну. и вотъ ты видишь что уже есть одинъ шагъ въ этомъ направленіи. Сегодня и вчера я вмѣстѣ съ Болеславомъ бесѣдовали съ тобою объ этомъ, и ты почувствовалъ нашу бесѣду, и такъ мы всеже вѣримъ что ты скажешь свое слово...

Peste câte-va zile cū am citit discursul d-lui Bibicescu, și m'am încredințat pe deplin despre adevărata lui genesă: «vădând că tu nu m'ai înțeles, cū am inspirat pe un alt Român»; dar tocmă de aceea, dorința tatălui meu fiind acum aprópe de tot realizată prin acel discurs, fie cū, fie d. Bibicescu, — începuí a crede că rolul meu nu mai e absolut necesar. Ceea ce m'a mulțumit personalmente, este că frasa dela 14 Septembre: «nici tu, nici noi sîntem anti-semiți» avea un alt sens decum mise pãruse mie la prima impresiune. Am fost dară amîndoi satisfăcuți de o potrivă: și cū și spiritul tatălui meu. Îmi remânea totuși ce-va inexplicabil. Asupra cestiunii evreesci m'au vorbit tatăl meu, unchiul meu, bunica mea și fiica mea . . . Dar cum de a tăcut nevêsta mea, care pe pãmînt împãrtășia cu desãvîrșire pãrerea mea asupra Evreilor? Soția mea, atît de francă și atît de energicã, sã nu'mi spunã nici o vorbã? Ea, care m'e povățuia la orî-ce pas? și care avea asuprã'mi atãta binefãcătoare putere în curs de patru decennie conjugale? Mai ales sã nu'mi dicã ea nimic, pe cãnd Lilica nãstrã s'a pronunțat deja într'un mod afirmativ? Tóte acestea m'e turburau.

În fine, la 18 Octobre, prin mediul K., fiind prezinte pictorul Eugeniú Voinescu, eú am primit mult dorita comunicațiune, fôrte remarcabilã prin o-

bicectivitate, prin aceea francheță și energiă atât de caracteristice la nevêsta mea, însoțite de vioiciune și ironiă. Iată-o :

«Dragă Hasdeu, deși sînt oprită a'ți spune tot ce știu și ce se face aici, însă m'am rugat cașa de frumos lui tata-socru, încât el m'a dat voce să'ți spun tot ceea ce tu ai găsi greu de îndeplinit; ș'apoi m'ai crede și pe mine amestecată în adevêratul mic complot ce s'a urdit în contra bunului teu simț. Nu e drept că eu aș vrea să te rog să faci ce-va care ți-ar călca pe inimă, adică eu aș stărui pe lingă tine ca să scrii despre Evrei așa cum pôte ar dori Valeria, care e aici și citește ce scriu; însă atunci când m'au pus și pe mine în aceea urdêlă, era tocmai că dispisem o clipă, și s'au folosit. Și fiind-că mă cam supêrasem, ce e drept, am obținut să fac eu singură acêstă povestire, pentru ca să se știe cum sunt legăturile mele față de tine, care'mi ești acuma cu adevêrat drag, căci te iubesc ca spirit și nu ca umbră trecătore pămîntescă. Dacă vei voi a scrie asupra Evreilor ce-va, atunci de sigur vei alcătui o monografie pur istorică, pe care X. abia aștêptă pentru a'și vêrsa sarcasmul copilăresc care'l stăpânesce. Iată, dragă Hasdeu, ce țineam a'ți face știut.»

După ședința dela 18 Octobree, eă n'am întârziat de a lua o hotărîre definitivă pe următoarele temeiuri :

1° Cele trei-spre-dece articole ale d-luî Take Ionescu mă silesc a nu măi tăcé ;-

2° Ocașiunea de a mă rosti îmi este dată prin discursul d-luî Bibicescu;

3° Renunț la punctul de vedere pur istoric, în privința căruia m'am rostit îndestul deja altă dată în *Istoria toleranței religioase*;

4° Voiu arăta că nici eă, nici alți Români, n'am fost nici o dată anti-semiți în sensul obicînuit al cuvîntuluî;

5° Evreii cei distinși sînt și vor fi orî-cînd îmbrățișați în România și de cătră Români;

6° Causa respingerii Evreilor în massă este *in-sociabilitatea* lor cea tradițională, recunoscută chiar de fruntași israeliți ca Lombroso și Bernard Lazare;

7° Naturalisarea orî-căruî străin de orî-ce religiune nu póte fi colectivă, ci numai strict individuală.

Puncturile 1°, 2° și 4° le datorîam direct spirituluî tatăluî meă, punctul 3° spirituluî nevestei mele, punctul 6° spirituluî fîicei mele, după cum se va vedé măi jos; iar restul și sintesa totală, liberul arbitriă al alegerii și al armonisării, îmi

aparțin mie; prin urmare, a mea rămâne întregă responsabilitate personală, orî-cât de mare și orî-cât de variată ar fi influența din partea amicilor celor desincarnați. Așa însă este în cazul meu, căci eu caut și primesc comunicațiuni numai *controlabile* dela spirite *bine cunoscute*; în casuri contrare, când are a face cine-va cu Spirite anonimice sau pseudonimice, când nu le controlează și nu le poate controla, rezultatul îl duce pe bietul zăpăcit la Balamuc.

Din dată ce am formulat programa de mai sus, m'am apucat a și scrie; și séra la 25 Octobree, în Bucuresci, prin mediul A, fiind față fotograficul Spirescu, am avut dela tatăl meu următoarea comunicațiune:

... la timp oportun tu însuți ai știut a pune mâna pe condeiu. Pentru a te împăca cu mine și cu Boleslas, noi amîndoi îți mărturisim acum cu sinceritate și din totă inima că nu noi te călăuzim în cestiunea evrească, ci noi recunoșcem de bună-voie că tu ne călăuzesci pe noi...

... своевременно ты самъ съумѣлъ и няться за перо. Чтобы примирить тебя со мною и съ Болеславомъ, какъ я, такъ и Болеславъ, искренно и се дечно сознаемъ тебѣ, что не мы руководимъ тебѣ въ этомъ воп. осѣ тебя, но добровольно признаемъ себя руководимыми тобою...

La 1 Novembre articolul meu, adică al nostru, a fost terminat și gata de tipar. În seara din acea zi, în București, prin mediul A., față fiind pictorul Eugeniū Voinescu și fotografu Spireseu, mă-ă venit trei comunicațiuni. Tatăl meu, rusesece, mă-a mulțumit din parte'i și din a tuturor ai noștri. Fiica mea mă-a dat apoi a înțelege participarea sa la articol: «... tu as parfaitement eu raison «de citer ce Lazare Bernard. Je t'embrasse, cher, «cher, cher papa. Toute à toi, ta Lili». Nevêsta mea, foarte energică ca pretutindenī și tot-d'a-una, s'a mărginit cu o singură exclamațiune: «Bravo, Has-deū, te sărută a ta Julia!»

Mă opresc aci.

Originea spiritică a articolulu meu este, cred, mai mult decât demonstrată. Și totuși orī-cine a fost sigur că lucrarea e propriă a mea, și cu atât măi virtos aș fi sigur eū-însumi dacă n'aș cunoșce într'un mod așa ȃicând documental peripețiile luptei, pe care am descriș'o măi sus și'n care m'a susținut Spiritul nevestei mele contra altor Spirite amice, închipuindu'si dînsa cu grijă că ele sînt unite într'un «mic complot». Fenomene analoge mi s'ău întămplat nu o dată, supuse controlulu celui măi riguros. Voiu măi aduce un singur exemplu mult măi vechiu.

La 28 Februarie 1897, dimineața, amicul meu Ionescu-Gion venise la mine ca să-î dau o cugetare pentru *Albumul studenților*, rugându-mă din partea d-nei Sihlănu. Întimpinându-î că n'am nici o cugetare de comandă, Gion m-ă răspuns că e necesar să-î dau ce-va. Atunci, după câte-va secunde de resgândire, am scris și am dat lui Gion următoarea bucată, pe care nici n'am mai revădit-o pînă la 20 Martie, când am găsit-o tipărită în ziarul *Epoca* 1897 No. 406:

«Credința e mai pe sus de știință;

«Voința e mai pe sus de inteligență;

«dată de ce credința și voința singure domină lumea, domină și vor domina tot-d'a-una.

«Credința și voința întrunite constituie o sinteză «numită *caracter*.

«Cât de puține sînt caracterele!

„B. P. Hasdeu.“

În momentul de a scrie acea cugetare, eu eram convins și aș fi jurat că este proprieă a mea, iar nu inspirată. Peste și nu m'am gândit de loc la acea cugetare, și n'am vorbit cu nimenea despre ea. Gion, pe de altă parte, în ziua aceia n'a comunicat-o nimănu. Ei bine, s'era din acea și 28 Februarie avui la mine o ședință spiritistă cu mediul Dr. S., fiind față dd. Zamfir Arbore, G.

Stephanescu (profesor la Conservatoriul de muzică), fotograful Spirescu și C. Ciocazan. În comunicațiune spiritul fiicei mele mî-a făcut cunoscut cu multă fineță că dînsa anume mî inspirase dimineața. Iată pasagiul, prin care ea îmi anunță că de aci înainte va face o dată pe lună câte o ședință specială relativă la clasificarea caracterelor omenesci: «*Ayez l'attention forte et soutenue, et la croyance qui toujours est bien supérieure à la science. Réfléchissez, et puis vous verrez arriver la compréhension sur les pas de la volonté à vous instruire — volonté toujours mieux placée que l'intelligence.* Voilà l'exordium à cette série de conférences qui continuera chaque dernière séance du mois...» Așa dară, cugetarea mea cea de dimineață mî-a fost sugerată direct de cătră Lilica, cu scopul ad-hoc de a anunța de-seră programa unor conferințe ale ei, cari în realitate s'au și ținut apoi în curs de mai mult timp în fie-care ultimă Vineri a fie-cării luni. Însă — observați bine această trăsură capitală — acea sugestiune eă n'o primisem orbesce, n'am lăsat'o stêrpă, ci numai o luasem ca un simplu punct de plecare, de unde am tras conclusiuni necontestabil ale mele, fecundate în individualitatea mea, cu al meu liber arbitriū, cu a mea responsabilitate. Din sentința mea, care este a mea: «credința și voința singure domină lumea»,

eŭ puteam să desfășur o întregă istoriă univ-
sală...

Fată cu probe experimentale irrisistibile de per-
sistența *euhă* omenesc după mörte și a consecin-
țelor postume ale *iubirei* între ómeni, rezultă posi-
bilă pentru mulți aleși:

asociațiunea între morți și vii.

Dar e roditóre pentru binele omenirii numai
asociațiunea între sufletele cele mai înaintate și
mai ales cele mai altruiste, pe când egoiști și va-
nitoși nu se iubesc nici pe pămînt, în deșert dară
vor căuta comunicațiunii spiritiste serióse, și 'n
orî-ce cas: Spiritul nu póte da mai mult decât în
măsura evoluțiunii la care prin mörte a ajuns
el-însuși.

Isprăvind, mă 'ntorc la poema mea *Dumnezeu*,
și voiu repeta pe *Gaudeamus* al meu:

Să mă bucur, căci omu'i o tréptă
Pe suișul cel fără de-apus,
Și martirul meu cuget așteptă,
Ieri un vierme și mâini un Isus,
Cale-lungă

s'ajungă
mai sus!)

1) Sarcasm și ideal, p. 169.193.

La 4 Septembre, joi, în Cămpina, că am pus capăt lucrării mele, citind'o atunci la cățî-va amici. Duminica mî-a sosit din Paris, expediată la 12 Septembre stil nou de cătră librarul meu Lucien Bodin (rue Christine 5), recenta importantă carte a reposatului Frederic W. H. Myers, unde pe la finea tomului II găsesc, întemeiată pe alte fenomene, următórea conclusiune întocmai ca la mine:

«Observațiunea, experimentul, inducțiunea, pe
 «mai mulți cercetători, între cari sînt și cū, ne-aū
 «condus la credința într'o directă saū telepatică
 «intercomunicare nu numai între suflete
 «omenești încă pămîntene, dar și între
 «suflete pe pămînt și între Spirite duse...
 «Eū unul nu mă îndoesc că starea acestora din
 «urmă este un punct din infinita evoluțiune
 «de înțelepciune și de iubire. Iubirile lor
 «cele de pe pămînt persistă...»¹⁾

1) Myers, Human personality and its survival of bodily death, London, 1903, in—8 t. II, p. 287: «Observation, experiment, inference, have led many inquirers, of whom I am one, to a belief in direct or telepathic intercommunication, not only between the minds of men still on earth, but between minds or spirits still on earth and spirits departed... I at least see ground to believe that their state is one of endless evolution in wisdom and in love. Their loves of earth persiste...»

Destul, căci orî-ce adaos ar fi pré mult :

Nu desvêli d'odată altarul nemuririi.
Lumina 'i ameteşce pe cei nedumeriţi...

Câmpina, 9 Septembre 1903.

